

**Олександр
Дзюблюк**

Доцент кафедри грошового обігу
і кредиту Тернопільської академії
народного господарства.
Кандидат економічних наук

Однією з передумов формування в Україні повноцінних ринкових відносин є підвищення ролі комерційних банків як ключової ланки в системі господарювання. Саме банки, мобілізуючи тимчасово вільні грошові кошти і перетворюючи їх на капітал, здатний приносити прибуток, збільшують реальне багатство країни. Саме банки є тими центрами, де розпочинається і завершується ділове партнерство численних учасників господарської діяльності. Одним словом, банківська система — це основа розвитку підприємницької діяльності, вирішальний фактор економічного зростання і підвищення життєвого рівня населення. Тому саме від ефективності та надійності роботи банків значною мірою залежить успіх у подоланні економічної кризи і проведенні ринкових реформ.

З огляду на це особливого значення набуває виважене теоретичне обґрунтування суті комерційних банків як основного елементу в системі ринкових відносин.

У статті відображено основні підходи щодо визначення суті комерційного банку з економічної та юридичної точок зору, розглянуто особливості і склад банківського продукту як результату здійснення пасивних, активних та комісійно-посередницьких операцій.

Думка вченого /

До питання про суть комерційного банку і специфіку банківського продукту

ЩО ТАКЕ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК?

Практика функціонування комерційних банків у країнах із розвинутою ринковою економікою охоплює величезний спектр різноманітних операцій, що виконуються цими інститутами на фінансовому ринку. За деякими оцінками, комерційні банки європейських країн виконують понад 100 видів операцій з обслуговування клієнтури, банки США — понад 150, а фінансово-кредитні установи Японії — близько 300 видів. Зрозуміло, таке розмаїття операцій істотно ускладнює розуміння суті комерційних банків, зумовлюючи наявність досить відмінних (а часто-густо і діаметрально протилежних) підходів до цієї проблеми.

Одним із найпоширеніших серед них є трактування комерційних банків як інститутів кредитної системи, які не мають права емісії банкнот [1]. Таке розуміння, однак, більше вказує на головну відмінність комерційних банків від банку центрального, ніж подає справді ґрунтовне визначення суті комерційного банку. Ще більш загальним, а тому й менш прийнятним є тлумачення комерційних банків як усіх кредитних установ, крім центрального банку [2]. Та у цьому випадку практично ігнорується відмінність між комерційними банками та спеціалізованими кредитно-фінансовими інститутами як третьою важливою ланкою кредитної системи.

Точнішим є підхід, згідно з яким поняття комерційного банку трактується як установа чи підприємство, що виконує певний набір операцій або надає певні послуги. Наприклад, комерційний банк — це установа, що кредитує суб'єктів господарювання, приватних осіб і

виконує їх розрахунково-касове обслуговування [3]. Або комерційний банк — це організація, створена для залучення грошових коштів і розміщення їх від свого імені на умовах поверненості, платності і строковості [4]. Проте вадою визначень, побудованих за подібним принципом, є відсутність єдиного підходу щодо окреслення конкретного кола операцій комерційного банку, наведених у дефініції. Річ у тім, що воно може охоплювати досить широкий спектр фінансових послуг, причому тих, які притаманні не обов'язково саме банкам, а й іншим кредитно-фінансовим інститутам, що значно ускладнює правильне трактування суті банківських установ.

Якщо йдеться про юридичний аспект визначення суті комерційного банку, то у такому разі справді важливого значення набуває перелік операцій, які можуть виконуватися банківськими установами відповідно до законодавства тієї чи іншої країни. До такого переліку, як правило, входять операції, які згідно із чинними нормативними актами належать виключно до банківської діяльності: прийом коштів на вклади, надання різних видів кредиту, операції з цінностями, проведення безготівкових розрахунків і касове обслуговування. Законодавством США, наприклад, комерційними банками визнаються установи, що: 1) приймають вклади, які вкладник має право вилучити на вимогу; 2) надають комерційні позики [5]. В Україні відповідно до Закону "Про банки і банківську діяльність" банки визначаються як установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних

ресурсів, касове і розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій.

Отже, на переліку операцій, які згідно із чинним законодавством може виконувати комерційний банк, базується юридичне тлумачення його суті. Проте не сам закон визначає суть комерційного банку, а економічний бік справи, природа банку, забезпечена законодавчим правом здійснювати відповідні операції. Оскільки безпосереднім проявом суті певної економічної категорії чи явища є його функції, то можна твердити, що в основі юридичного поняття комерційного банку лежить власне економічний аспект. Ідеться про функції економічної категорії як конкретні прояви її суті. Наприклад, усе, що виконує функції грошей, є гроші. За аналогією можна вважати прийнятним твердження, що в разі, коли та чи інша фінансова установа виконує основні функції комерційного банку, то її можна назвати комерційним банком. Однак у цьому випадку постає питання: які саме функції слід вважати базовими, визначальними для такої категорії, як “комерційний банк”. Інакше кажучи, які функції дають підставу назвати банк банком у повному розумінні цього слова.

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Основними функціями комерційного банку, які визначають його економічну суть, слід вважати: по-перше, посередництво у кредиті; по-друге, посередництво у розрахунках; по-третє, випуск кредитних знарядь обігу. Реалізація саме цих трьох функцій притаманна комерційним банкам, що й відрізняє їх від інших інститутів кредитної системи.

Надаючи кредити клієнтам, банки реалізують себе як фінансові посередники, приймаючи гроші від вкладників, що володіють тимчасово вільними коштами, і надаючи їх позичальникам, тобто тим учасникам економічних відносин, які тимчасово потребують додаткового капіталу. У результаті виграють усі зацікавлені сторони. Тимчасово вільні кошти вкладників банк перетворює на капітал, що приносить реальний дохід у формі процента. Використання кредиту позичальниками сприяє прискоренню обігу їх капіталів, скороченню витрат виробництва і зростанню прибутків. Що ж до комерційних банків, то вони отримують дохід від зазначених операцій у вигляді маржі.

Стійка і динамічна економіка не мо-

же існувати й розвиватися без добре відлагодженого механізму грошових розрахунків, який пронизує усі сфери єдиного господарського організму і є його кровоносною системою. Підприємства, організації, населення, розміщуючи свої кошти на банківських рахунках, активно використовують їх як засіб взаєморозрахунків. Тому весь безготівковий платіжний оборот повністю проходить через установи банків, що визначає їх величезне господарське значення як організаторів розрахунків у економіці.

Спроможність комерційних банків створювати у процесі своєї діяльності додаткові засоби платежу є однією з найважливіших функцій, що відрізняє їх від інших інститутів кредитної системи. Ідеться, звичайно, не про випуск готівки, що є виключною прерогативою центрального банку, а про депозитну емісію, яка провадиться комерційними банками шляхом виконання позичкових та розрахункових операцій. Така емісія за умов правильного регулювання відіграє важливу роль у забезпеченні еластичності грошового обігу в країні і підтриманні стійких темпів піднесення економіки.

Отже, **комерційний банк** доцільно визначити як **інститут кредитної системи, що є посередником у кредиті, розрахунках і випускає кредитні знаряддя обігу**. У даному визначенні наведено три основні функції комерційного банку, що охоплюють такі фундаментальні основи банківської діяльності, як акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів, надання їх у позику на умовах платності і відшкодування, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, а також депозитну емісію, засновану на кредитних і розрахункових операціях банку. Ці функції тісно пов'язані між собою та дають змогу комерційному банку виступати в ролі інституту, що емітує платіжні засоби для обслуговування всього кругообігу капіталу в процесі виробництва й обігу товарів.

Якщо фінансова установа не виконує однієї із зазначених функцій, вона не може вважатися комерційним банком. Зауважимо: лише сукупність трьох базових функцій є визначальною основою для діяльності банку. Річ у тім, що окремі із функцій можуть виконуватися й іншими інститутами кредитної системи. Наприклад, приймати вклади і видавати позики можуть спеціалізовані кредитно-фінансові інститути, а виконувати деякі види розрахунків — поштові відділення. Однак у сукупності дані функції виконуються лише банками, що й визначає їх місце та роль у кредитній системі. Важливо також зазначи-

ти, що лише спроможність виконувати і розрахункову, і кредитну функції дає змогу комерційним банкам створювати за рахунок кредиту додаткові платіжні засоби шляхом збільшення залишків на поточних рахунках клієнтів. Усі інші інститути кредитної системи, крім центрального банку, не можуть використовувати емітовані кошти як джерело кредитних ресурсів. Водночас, як уже мовилося, комерційні банки не мають права самостійно емітувати готівкові грошові кошти, оскільки це є монополією центрального банку.

ВІДМІННОСТІ БАНКІВ ТА ІНШИХ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ УСТАНОВ

крім зазначених базових, комерційний банк може виконувати ряд інших функцій, конкретне коло яких визначається особливостями різних секторів ринку і потребами тих груп клієнтів, на які він орієнтує свою діяльність. У цьому, до речі, відмінність комерційних банків від спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які надають обмежене коло послуг. Важливою особливістю комерційних банків є те, що, крім своїх традиційних функцій, вони, як правило, можуть виконувати функції усіх інших інститутів кредитної системи (крім центрального банку), а тому є по суті фінансово-кредитними установами універсального типу. Відмінність же спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів від спеціалізованих комерційних банків полягає в тому, що останні, зосереджуючись на наданні кількох окремих видів послуг, у цілому зберігають універсальний характер своєї діяльності і не виключають із практики навіть потенційної можливості комплексного банківського обслуговування, тоді як спеціалізовані кредитні установи надають виключно ті види послуг, відповідно до яких визначено сферу їхньої спеціалізації.

Загалом комерційні банки в умовах ринкової економіки слід розглядати як самостійні суб'єкти господарювання, що виробляють і продають власний продукт із метою отримання прибутку. Тому для всебічного розкриття суті комерційного банку важливим також є правильне розуміння банківського продукту і його специфіки.

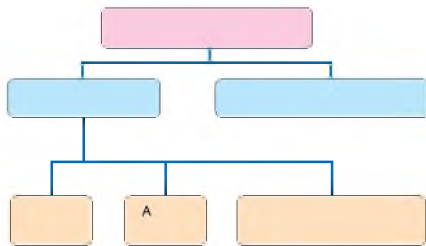
БАНКІВСЬКИЙ ПРОДУКТ І ЙОГО СПЕЦИФІКА

Функціонування банківських установ, як і інших суб'єктів господарювання, в ринкових умовах має

виробничий характер. І хоча результати цієї діяльності не набувають безпосереднього матеріального втілення у традиційному розумінні (як продукція промисловості чи сільського господарства), вони мають свою вартість, зумовлену суспільними витратами. Головним продуктом комерційного банку є різноманітні послуги у вигляді надання кредитів, здійснення розрахунків, управління майном та цінностями, надання гарантій, поручительств, консультацій тощо. Основою цього є торгівля грошима як особливим товаром — передумовою забезпечення економіки достатньою кількістю платіжних засобів.

Визначальними щодо суті банківського продукту є базові функції комерційних банків. Специфіка функціонування банківських установ полягає в тому, що їхнім продуктом є, з одного боку, надання різноманітних послуг шляхом проведення активних, пасивних і комісійно-посередницьких операцій, а з другого — створення безготівкових платіжних засобів, що значною мірою є результатом тих же операцій (див. схему 1).

Схема 1. Склад банківського продукту

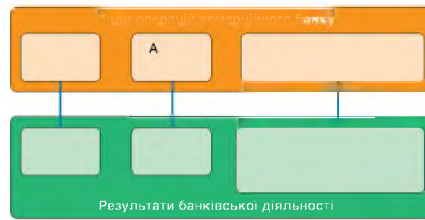

Безготівкові платіжні засоби створюються комерційними банками у процесі депозитної емісії на основі надання позик клієнтам і проведення розрахунків, що призводить до загального розширення грошової маси. При зростанні попиту на банківські кредити сучасний емісійний механізм дає змогу збільшувати грошову масу, а при зниженні попиту — зменшувати її. Тому здатність комерційних банків створювати гроші має важливе значення для економіки.

Другу складову банківського продукту становлять різноманітні послуги, що надаються комерційними банками, — депозитні, кредитні, розрахункові, касові, інвестиційні, трастові, валютні, консультаційні та інші. При цьому для з'ясування суті й специфіки банківського продукту важливо, на наш погляд, вивести чіткі термінологічні формулювання. Результатом банківської діяльності є саме надання послуг клієнтам. Із цієї метою банки здійснюють операції різних видів. Інакше кажучи, власне “послуги” — це

кінцевий результат, готовий продукт банку, тоді як “операції” — це його виробничий процес (див. схему 2).

Схема 2. Класифікація результатів діяльності комерційного банку

Класифікацію цього процесу доцільно проводити з урахуванням особливостей формування й розміщення ресурсів комерційного банку, що зводиться до здійснення трьох основних груп операцій: пасивних, активних і комісійно-посередницьких. Пасивні операції полягають у залученні тимчасово вільних грошових коштів для формування своїх ресурсів. При проведенні активних операцій банки розміщують сформовані ними ресурси з метою отримання прибутку. Комісійно-посередницькі операції проводяться банком за дорученням і на користь клієнта за певну плату. Щодо останніх, то йдеться, власне, не про формування і розміщення ресурсів, а про переміщення вже наявних у банку коштів клієнта за його розпорядженням або про проведення інших операцій, безпосередньо не пов'язаних із рухом грошей (про так звані позабалансові послуги).

Отже, у результаті здійснення трьох названих груп операцій комерційні банки надають клієнтам різноманітні послуги, які у сукупності і становлять банківський продукт. Щоправда, існує кілька винятків. Так, пасивні операції комерційного банку, які проводяться з метою формування його власного капіталу, а також активні операції у сфері інвестицій не можна вважати (за визначеною вище термінологією) власне банківським продуктом. Це швидше послуги комерційного банку самому собі. У першому випадку вони відображають залучення капіталу, а в другому — його пропозицію.

Розвиток новітніх технологій у банківській справі та зростання рівня конкуренції на фінансових ринках спонукає до постійного пошуку нових видів банківського продукту, а відповідно й до розширення складу банківських операцій та зростання їх загального обсягу. Це виявляється у дедалі активнішому вторгненні банків у нетрадиційні для них сфери діяльності (страхування, туризм тощо). Однак при нинішній розмаїтості спектра банківських операцій

будь-яку з них можна віднести до однієї з трьох зазначених груп: пасивних, активних чи комісійно-посередницьких.

Загалом результати банківської діяльності мають чітко виражений продуктивний характер. При наданні депозитних послуг банки акумулюють тимчасово вільні від обігу кошти, перетворюючи їх на капітал, тобто “непрацюючі” ресурси примушують працювати на користь як окремих суб'єктів ринку, так і економіки в цілому. Використання банківських кредитів у виробництві є необхідною умовою процесу розширеного відтворення, а позики, видані на споживчі цілі, збільшують платоспроможний попит, що також сприяє економічному зростанню. Організація і своєчасне проведення банками розрахунків забезпечує умови неперервного товарообігу та створює можливості для ефективного перетікання капіталів у господарстві. Реалізація інших банківських послуг теж створює умови для нормальної підприємницької діяльності у різних секторах економіки та забезпечення належного життєвого рівня населення.

Чітке усвідомлення зазначених аспектів є особливо важливим з огляду на поширене у політичних колах упередження щодо “непродуктивного” характеру функціонування системи комерційних банків у нашій країні. Викладені вище положення могли б сприяти подоланню негативного стереотипу про банківські установи як про якусь “надбудову” на виробничому секторі вітчизняної економіки, адже від усвідомлення суспільством важливої ролі фінансового ринку і банків як його ключових суб'єктів значною мірою залежить успішність заходів, спрямованих на подолання економічного спаду та становлення і всебічний розвиток повноцінної ринкової економіки, спроможної забезпечити в Україні належний життєвий рівень населення й наблизити її до економічно розвинутих країн світу. □

Література.

1. *Банковский портфель-1 / Отв.ред. Ю.И.Коробов и др. — М.: СОМИНТЭК, 1994. — С.107.*
2. *Введение в банковское дело / Т.Амели и др. — М.: Мир и культура, 1997. — С.26.*
3. *Финансы. Денежное обращение. Кредит / Под ред. Л.А.Дробозиной. — М.: ЮНИТИ, 1997 — С.464.*
4. *Банковское дело / Под ред. В.И.Колесникова, Л.П.Кроливецкой. — М.: Финансы и статистика, 1995. — С.18.*
5. *Банковское право США / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1992. — С.35.*